

Федько Ольга

СИНКРЕТИЗМ ЖАНРУ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО» І ЛЕОНІДА ГОРЛАЧА «НІЧ У ВИШГОРОДІ»

У статті проаналізовано жанрову специфіку поеми та роману у віршах, їхні основні диференційні риси. Автор фокусує увагу на розгляді жанрової природи «Берестечка» Ліни Костенко і «Ночі у Вишгороді» Леоніда Горлача, порівнюючи їхні визначальні жанрові особливості, підкреслює стрижневу роль внутрішніх переживань героїв та авторську позицію в цих творах.

Ключові слова: жанрова своєрідність, роман у віршах, поема, композиція, наратор, домінанта, авторська позиція.

В статье проанализировано жанровую специфику поэмы и романа в стихах, их основные дифференциальные черты. Автор фокусирует внимание на рассмотрении жанровой природы «Берестечка» Лины Костенко и «Ночи в Вышгороде» Леонида Горлача, сравнивая их определяющие жанровые особенности, подчеркивает стрижневую роль внутренних переживаний героев и авторскую позицию в этих произведениях.

Ключевые слова: жанровое своеобразие, роман в стихах, поэма, композиция, нарратор, доминанта, авторская позиция.

The article deals with analysis of the genre's specificity of poem and novel in verse, their main differential features. The author focuses attention on the genre's nature of Lina Kostenko's «Berestechko» and Leonid Gorlach's «Night in Vyshgorod», compares their genre key features, underlines the center role of heroes' emotional experiences in plot and narrator's position in this works.

Keywords: genre's specificity, novel in verse, poem, composition, narrator, dominant, author's position.

Звернення шістдесятників до історичної тематики у своїх творах було цілком закономірним, оскільки на тлі суспільно-політичних процесів другої половини ХХ століття особливе значення мало утвердження цінності історичної пам'яті нації, яку офіційна влада тривалий час намагалася витіснити ідеологією нового єдиного «радянського народу». Тому вихід історичного роману у віршах «Маруся Чурай» (1979) Ліни Костенко став знаковою подією у літературному житті тієї доби. Водночас із 60-х років письменниця почала працювати над іншим історичним ліро-епічним твором, який був опублікований під назвою «Берестечко» у кінці 90-х років. Її творчість стала об'єктом досліджень таких науковців, як С. Барабаш, І. Дзюба, Г. Жуковська, М. Жулинський, О. Забужко, В. Панченко та ін.

Ліна Костенко, без сумнівів, зробила великий внесок у розвиток українського історичного роману у віршах. Однак жанрове визначення її твору «Берестечко» і досі залишається дискусійним питанням у сучасному літературознавстві. Проблема полягає у певній суб'єктивності критеріїв розмежування роману у віршах та поеми. Так, якщо Борис Іванюк при висвітленні жанрової специфіки роману у віршах наголошує на визначальній ролі манери оповіді, розгорнутості сюжетної лінії, хронологічній послідовності викладу подій, то Зінаїда Голубева переконливо стверджує, що треба брати до уваги передусім широту охоплених подій і літературне, культуроносне значення твору.

Основні риси жанру роману у віршах традиційно виділяють за його ліро-епічним характером: від власне роману він успадкував багатоплановість, розгорнутий сюжет, від поезії – ліричні відступи, особливу роль автора, який часто персоналізується в ліричного героя твору. Однак, на нашу думку, варто наголосити на синкретичній природі роману, яка дає значний простір для творчих експериментів і авторського самовираження. Оновлення вже існуючих жанрових моделей і пошуки нових зумовили складність чіткого генологічного визначення багатьох творів. Так, наприклад, сучасний роман із його численними різновидами далеко не завжди відповідає канонічним вимогам роману ХІХ століття: наявність великої кількості персонажів, сюжетних ліній, тягіння до послідовного викладу подій, створення широкої панорами описуваної епохи. Саме тому «Берестечко» Ліни Костенко часто називають «романом-сповіддю», оскільки цей специфічний жанровий різновид передбачає виклад подій від першої особи, емоційну напругу оповіді і, водночас, можливість акцентувати лише певні значимі фрагменти з життя головного героя. Саме ці риси, в свою чергу, наближують твір до жанру поеми в його традиційному розумінні.

Рефлексивний характер «Берестечка» підкреслює оповідь від першої особи, яка дозволяє уникати розлогіх описів, а окремі елементи пейзажу, інтер'єру мають символічний, психологічний характер (однією з настроєвих доміант твору є пригнічення, розпач, занепад слави й сили, які втілюються в образі старої фортеці: «Оце така тепер моя оселя./ Душа руїн відкрита небесам/ Ще й лицар той. / Над ним упала стеля./ Скришився мур. Тепер ми сам на сам.../ Моя душа як випита карафа. / Здається, я вже кам'яню теж» [7, с. 45]). Головний герой твору стає водночас і наратором, і носієм історіософських поглядів письменниці. Функції авторських відступів у композиції «Берестечка» виконують внутрішні монологи головного героя.

Відсутнє традиційне членування тексту на частини чи розділи, специфічну рубрикацію тексту становлять виділені іншим шрифтом і кольором рядки, завдяки яким розставлені смислові акценти.

Звернімося до прикладу ще одного твору ліро-епічного характеру тієї доби. Леонід Горlach, більш знаний своїми поезіями, зокрема, збіркою «Знак розбитого ярма», за яку отримав Шевченківську премію (2013), є водночас визнаним майстром жанру роману у віршах («Слов'янський острів», «Чисте поле», «Мамай», «Руїна»), його творчість була високо оцінена такими літературознавцями і критиками, як І. Закутна, М. Слабошпицький, О. Шокало та ін. У творчому доробку письменника також є твір із неоднозначною жанровою природою: «Ніч у Вишгороді» (1982) у літературно-критичній думці неодноразово називають то історичною поемою, то історичним романом у віршах.

Композиційно твір складається з одинадцяти частин, кожна з яких має свій заголовок і розкриває окремий епізод з життя Ярослава Мудрого. Так, наприклад, назва розділу «Ірина між берегами», в якому зображене прощання князя з дружиною, символізує досягнення ними найглибшого порозуміння у момент, коли князь стоїть на межі між життям і смертю, а з іншого боку, підкреслює роздвоєність у душі самої жінки, шведської принцеси, яка стала руською княгинею. У калейдоскопі видінь і спогадів Ярослава Мудрого Леонід Горlach розкриває найбільш суттєві, конфліктні, на його думку, моменти з життя правителя: потреба батьківського схвалення («Коня!»), трагедія братовбивства («Брати-вороги»), особність княжого світу від звичайного («Щедрий вечір»), проблема зради («Гіркий дим»), жага визнання («Печери»), «Смерть і звеличення землі»). Остання ніч Ярослава Мудрого на землі – час сповіді, прощання, це його Чистилище, і саме ідеї спокути й очищення підпорядковані всі епізоди твору.

Леонід Горlach уникає безпосередньої оцінки діяльності Ярослава Мудрого, дає йому шанс самому пояснити свої рішення, виправдатися під час боротьби з привидами минулого. Авторська позиція у тексті не отримує безпосереднього вираження через ліричні відступи, а реалізується приховано, «внутрішньо» на ідейному рівні твору.

Велике значення в архітектоніці твору мають пейзаж і інтер'єр: свічки-недогарки як символ згасючого життя; очищення і звільнення, яке настає на світанку після темної ночі; Золоті ворота як символ творення, єдності, державності («Ти збудував ворота Золоті, / мов витесав для доблесті колиску. / Ти в єдності рятуюнок убачав. / Мечі щербили об ворота зайди» [3, с. 12]).

У творах письменників події постають перед читачем через призму головного героя – людини на схилі літ, яка переоцінює своє життя. «Ніч у Вишгороді» – багатогранна картина Київської Русі, замкнена у хронологічні рамки однієї ночі – ночі, коли помирає Ярослав Мудрий. Сюжетна лінія вибудовується з його спогадів і марень, які вміщують окремі епізоди з життя відомого державного діяча. Подібна архітектонічна модель покладена в основу «Берестечка» Ліни Костенко: Богдан Хмельницький, як із важкою хворобою, бореться з відчуттям поразки після битви під Берестечком. Епізоди воєнних дій під його проводом перемежуються зі спогадами з особистого життя, але оповідь постійно повертається до початкового локусу, «до реальності» – його перебування у старій фортеці. Подібність цих творів за формою викликана передусім їх ідейною спорідненістю – відтворити славетні сторінки української історії, розкрити постаті відомих державних мужів, показавши їх не тільки воїнами та мудрими правителями, але й звичайними людьми зі своїми сумнівами, переживаннями, прагненнями.

Концептуальною різницею між цими творами залишається відносна хронологічна замкненість «Ночі у Вишгороді» Леоніда Горlacha у межах кінця X–XI століття й вихід за будь-які часові межі «Берестечка» Ліни Костенко завдяки переосмисленню історії України з перспективи XX ст. Богдану Хмельницькому «дано «забігати» в майбутнє, випереджати події, віддзеркалювати у своїх рефлексіях досвід людини XX століття» [8, с. 214]. Працюючи над своїм твором більше двадцяти років, Ліна Костенко до вуст свого персонажа вклала власні роздуми над подіями як XVII, так і XX століття, свою візію історії України. Така масштабність і часова розгорнутість дозволяють віднести «Берестечко» до жанру роману у віршах попри його виразно рефлексивний характер. Жанр твору Леоніда Горlacha «Ніч у Вишгороді» можна впевненіше визначити як «історична поема» з огляду на концентрацію оповіді навколо переживань Ярослава Мудрого.

Отже, синкретична жанрова природа «Берестечка» Ліни Костенко і «Ночі у Вишгороді» Леоніда Горlacha зумовлена ліро-епічною природою цих творів, рефлексивним і медитативним характером оповіді, розгортанням сюжету через еволюцію внутрішнього світу героїв.

Література:

1. Вірченко С. Особливості розвитку українського історичного роману у віршах / С. Вірченко // Проблеми сучасного літературознавства. – 2006. – Вип. 14. – С. 104–114.
2. Голубєва З. Про роман узагалі і віршований роман зокрема / З. Голубєва // Радянське літературознавство. – 1967. – № 1. – С. 43–49.
3. Горlach Л. Ніч у Вишгороді / Л. Горlach // Горlach Л. Слов'янський острів / Л. Горlach. – К.: Дніпро, 1991. – С. 3–152.
4. Дюжева К. Еволюція жанрів у творчості Ліни Костенко на шляху до віршованого роману / К. Дюжева // Літературознавчі студії. – 2011. – Вип. 5. – С. 41–47.
5. Іванюк Б. Поема / Б. Іванюк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 422–425.
6. Іванюк Б. Роман у віршах / Б. Іванюк // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 496–497.
7. Костенко Л. Берестечко / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2010. – 232 с.
8. Панченко В. Богдан Хмельницький. Катарсис / В. Панченко // Костенко Л. Берестечко / Л. Костенко. – К.: Либідь, 2010. – С. 207–217.